

YASHIL

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

№5

Google Scholar

OPEN ACCESS

ULRICHSWEB[®]
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

OpenAIRE

Road

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

Academic
Resource
Index
ResearchBib

ISSN
INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INTERNATIONAL CENTRE

CYBERLENINKA

BASE

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Crossref

ISSN: 2992-8982

<https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/>

2025

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Elektron nashr. 44 sahifa.

E'lon qilishga 2025-yil 1-mayda ruxsat etildi.

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Sayfullo Normatovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Maxmudov Nosir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Samadov Asqarjon Nishonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Ikrom Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Hakimov Nazar Hakimovich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Musayeva Shoiraz Azimovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Ali Konak (Ali Ko'nak), iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor (Turkiya)
Cham Tat Huei, falsafa fanlari doktori (PhD), professor (Malayziya)
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldix'o'ja o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dots.
Utayev Uktam Choriyevich, O'z.Respub. Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farkhod, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Axmedov Javohir Jamolovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dots.
Djudi Smetana, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Krissi Lyuis, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Glazova Marina Viktorovna, Iqtisodiyot fanlari doktori (Moskva)
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sevil Piriyeva Karaman, falsafa fanlari doktori (PhD) (Turkiya)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon o'g'li, TDIU ITI departamenti rahbari
Ochilov Bobur Baxtiyor o'g'li, TDIU katta o'qituvchisi

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Okil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Abdurakhmanov Kalandar Khodjayevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Sharipov Kongirاتبay Avezimbetovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Rae Kwon Chung, South Korea, Honorary Professor at TSUE, Nobel Prize Laureate
Osman Mesten, Member of the Turkish Parliament, Head of the Turkey–Uzbekistan Friendship Society
Akhmedov Durbek Kudratillayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Sayfullo Normatovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Kalonov Mukhiddin Bakhridinovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Siddikova Sadokat Gafforovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Khudoykulov Sadirdin Karimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Makhmudov Nosir, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Samadov Askarjon Nishonovich, Candidate of Economic Sciences, Professor
Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Ikrom Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Eshtayev Alisher Abduganiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khajiyev Bakhtiyor Dushaboyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khakimov Nazar Khakimovich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Musayeva Shoira Azimovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Professor
Ali Konak, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor (Turkey)
Cham Tat Huei, Doctor of Philosophy (PhD), Professor (Malaysia)
Foziljonov Ibrokhimjon Sotvoldikhoja ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Utayev Uktam Choriyevich, Deputy Head of Department, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Ochilov Farkhod, Head of DCEC, Prosecutor General's Office of Uzbekistan
Buzrukkhonov Sarvarkhon Munavvarkhonovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Akhmedov Javokhir Jamolovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences
Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Senior Lecturer
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Acting Associate Professor
Judi Smetana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Chrissy Lewis, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Glazova Marina Victorovna, Doctor of Sciences in Economics (Moscow)
Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Sevil Piriyeva Karaman, Doctor of Philosophy (PhD) (Turkey)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, Head of the Department of Scientific Research and Innovations, TSUE
Ochilov Bobur Bakhtiyor ugli, Senior lecturer at TSUI

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Po'latov Baxtiyor Alimovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xalikov Suyun Ravshanovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Rustamov Ilhomiddin, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Kamilova Iroda Xusniddinovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G'afurov Doniyor Orifovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, katta o'qituvchi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, mustaqil tadqiqotchi

Board of Experts:

Berkinov Bazarbay, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Pulatov Bakhtiyor Alimovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khalikov Suyun Ravshanovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Rustamov Ilkhomiddin, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Khakimov Ziyodulla Akhmadovich, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kamilova Iroda Xusniddinovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics
Gafurov Doniyor Orifovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogy
Fayziyev Oybek Rakhimovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Tukhtabayev Jamshid Sharafetdinovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Khamidova Faridakhon Abdulkarimovna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Yakhshiboyeva Laylo Abdisattorovna, Senior Lecturer
Babayeva Zuhra Yuldashevna, Independent Researcher

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-
sonli qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.

MUNDARIJA

“Zavur kollektor suvlarining kimyoviy tarkibi tahlili va ularni tozalash zarurati (Qoraqalpog‘iston Respublikasi misolida)”	20
Kungiratbay Sharipov, Ma'ruf Nurmanov	
Forming demand and stimulating sales in Uzbekistan.....	26
Musayeva Shoira Azimovna	
Членство в ВТО как драйвер развития: взгляд Узбекистана через призму опыта Вьетнама и Казахстана.....	30
Ж.Я.Нуриллаев	
Mamlakatimizda tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash tartibi va ularning bank tizimi moliyaviy barqarorligiga ta'siri tahlili.....	37
Xolmamatov Farhodjon Kubaevich	

MAMLAKATIMIZDA TIZIMLI AHAMIYATGA MOLIK BANKLARNI ANIQLASH TARTIBI VA ULARNING BANK TIZIMI MOLIVAVIY BARQARORLIGIGA TA'SIRI TAHLILI

Xolmamatov Farhodjon Kubaevich

iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor

E-mail: fkhalmamatov@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4186-0691

Annotatsiya: Tizimli ahamiyatga molik banklar aktiv va passiv jihatdan bank tizimida yirik ulushga ega bo'lgani uchun, ularning muvaffaqiyati yoki muammosi butun moliyaviy tizimga ta'sir qiladi. Ular davlat, korporatsiyalar, kichik banklar va jahon moliya bozorlari bilan juda kuchli moliyaviy aloqalarga ega. Shuningdek, ular mamlakat iqtisodiyotini kreditlashda, xalqaro va milliy to'lov tizimlaridagi aksariyat hisob-kitoblar ular orqali amalga oshiriladi.

Maqolada Tizimli ahamiyatga molik banklar, ularni aniqlash mezonlari va koeffitsientlarni hisoblash usullari, O'zbekiston bank tizimidagi o'rni va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyati tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: bank tizimi, bank kapitali etariligi, bank likvidligi, kredit portfeli, bank omonatlari, bank aktiv va majburiyatlari.

Abstract: Since systemically important banks have a large share of the banking system in terms of assets and liabilities, their success or failure affects the entire financial system. They have very strong financial ties with the state, corporations, small banks, and global financial markets. They also provide credit to the country's economy, and most settlements in international and national payment systems are carried out through them.

The article examines systemically important banks, the criteria for their identification and methods for calculating ratios, their role in the banking system of Uzbekistan, and their importance in ensuring financial stability.

Key words: banking system, bank capital adequacy, bank liquidity, loan portfolio, bank deposits, bank assets and liabilities.

Аннотация: Поскольку системно значимые банки занимают большую долю банковской системы с точки зрения активов и обязательств, их успех или неудача влияют на всю финансовую систему. У них очень прочные финансовые связи с государством, корпорациями, небольшими банками и мировыми финансовыми рынками. Они также кредитуют экономику страны, и через них осуществляется большинство расчетов в международных и национальных платежных системах.

В статье рассматриваются системно значимые банки, критерии их определения и методы расчета нормативов, их роль в банковской системе Узбекистана, а также значение в обеспечении финансовой стабильности.

Ключевые слова: банковская система, достаточность капитала банка, ликвидность банка, кредитный портфель, банковские депозиты, активы и обязательства банка.

KIRISH

Tizimli ahamiyatga molik bank deb bank tizimining barqarorligi qaysi bankning faoliyatiga bog'liq bo'lsa, o'sha banklar hisoblanadi. Tizimli ahamiyatga molik bankning to'lovga qobiliyatsizlik holatiga tushishi O'zbekiston Respublikasi bank tizimi barqarorligiga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatadi.

"O'zbekiston – 2030" strategiyasiga muvofiq, banklarni xususiyalashtirish va davlat ixtiyorida 3-4 ta bankni saqlab qolish, bank bozoriga kamida 4 ta yirik nufuzli chet el banklarini jalb qilish va banklarga xalqaro tan

olingan minimal standart va talablarni joriy qilish orqali me'yorlar va nazorat bazalarini takomillashtirish vazifasi belgilangan. [1]

Tizimli ahamiyatga molik banklar(TAMB)ga e'tibor va unga qo'yilgan talablar jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozidan so'ng kuchaydi. Bu toifadagi banklar mamlakat yoki jahon moliyaviy tizimida juda muhim o'rin tutadigan banklar bo'lib, ularda yuzaga keladigan muammolar (masalan, to'lovga qobiliyatsizlik) butun moliyaviy tizimga, iqtisodiyotga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu jihatdan mazkur toifa muhim ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Tizimli ahamiyatga molik banklar (TAMB) bo'yicha xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ushbu banklarning moliyaviy tizimdagi roli, xavflar va Bazel III talablarining ta'siri kabi masalalarni qamrab oladi.

Xorijlik tadqiqotchilar H.Alzoubi va Al-Hiyari ilmiy ishlarida tizimli ahamiyatga molik banklarga nisbatan davlat tomonidan ko'rsatiladigan imtiyozlar kichik banklar uchun raqobatda noqulaylik yaratishi ta'kidlangan. [2]

S.Mohanty va M.Sahoolarning tadqiqotida 2008 yilgi moliyaviy inqirozdan keyingi davrda global TAMBlarning bozordagi xavf profili tahlil qilingan. Natijalarga ko'ra, TAMBlar xavfni kamaytirishga harakat qilgan bo'lsalar-da, ularning umumiy xavf darajasi inqirozdan oldingi davrga nisbatan yuqori bo'lib qolgan. [3]

F. Salim va K. Daly Indoneziya banklari misolida olib borilgan tadqiqotda SRISK, CoVaR va MES kabi modellar orqali TAMBlarni aniqlash usullari tahlil qilingan. Natijalar SRISK modeli TAMBlarni baholashda eng barqaror natijalarni berishi va Bazel standartlari bilan mos kelishini ko'rsatgan. [4]

L.Violon, M.Giuzio va B.Craigning ilmiy izlanishlarida TAMBlar sifatida tan olingan banklarning biznes modellaridagi o'zgarishlar tahlil qilingan. Natijalarga ko'ra, TAMBlar balanslarini kengaytirishni cheklagan va bu ularning leveraj koeffisientini yaxshilagan. Biroq, ularning foizsiz daromadlari pasaygan va «too big to fail» muammosi hali ham saqlanib qolgan. [5]

Kenichi Ueda va Beatris Veder di Mauro tadqiqotlarida kredit reytinglari orqali hukumat qo'llab-quvvatlashining ta'sirini tahlil qilganlar. [6]

Mahalliy iqtisodchilardan M.Murtazaevaning fikriga ko'ra, moliyaviy barqarorlik – bu bank faoliyatidagi to'lov qobiliyati, likvidlik va kapital etariligi orqali ta'minlanadi. [7]

A.Xojimatovning xulosasiga ko'ra, bank tizimining moliyaviy barqarorligiga erishish uchun samarali ichki audit, korporativ boshqaruv va xavflarni boshqarish tizimi joriy etilishi shart. [8]

TAHLIL VA NATIJALAR

Bankning tizimli ahamiyatga molikligini belgilashda uning to'lovga qobiliyatsizlik holatiga tushishi O'zbekiston Respublikasi bank tizimi umumiy barqarorligiga salbiy ta'sirining salmog'i hisobga olinadi. Tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash bank tizimida tizimli tavakkalchiliklarni boshqarish maqsadida amalga oshiriladi.

Tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlashda quyidagi mezonlar bo'yicha hisoblanadigan ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

- bankning hajmi;
- bankning bank tizimi ishtirokchilari bilan o'zaro bog'liqligi;
- bankning qamrovi;
- bank operasialari murakkabligi.

Bankning hajmini tavsiflovchi ko'rsatkichga bank aktivlari va balansdan tashqari moddalari hajmining barcha banklar umumiy aktivlari va balansdan tashqari moddalari jami hajmidagi ulushi kiradi (K1). Bunda bank aktivlari va balansdan tashqari bo'lgan hisobvaraqlar moddalaridagi qoldiqlar yig'indisi hisobga olinadi, ya'ni aktivlar, bankning kredit va lizing majburiyati bo'yicha majburiyatlari va savdoga oid moliyalashlar.

Bankning bank tizimi ishtirokchilari bilan o'zaro bog'liqligini tavsiflovchi ko'rsatkichlarga quyidagilar kiradi:

a) bankning O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan boshqa banklardagi aktivlari (kreditlar, depozitlar va boshqa aktivlar) hajmining barcha banklarning O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan boshqa banklardagi aktivlari jami hajmidagi ulushi (K2). Bankning O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan boshqa banklardagi aktivlari summasi hisob-kitobida quyidagi tegishli hisobvaraqlardagi qoldiqlar yig'indisi yoki bir oylik o'rtacha miqdor hisobga olinadi:

- boshqa banklar va moliyaviy tashkilotlardan olinishi lozim bo'lgan mablag'lar;
- boshqa banklarga berilgan qisqa muddatli kreditlar;
- boshqa banklarga berilgan uzoq muddatli kreditlar;
- REPO bitimlari bo'yicha boshqa banklardan sotib olingan qimmatli qog'ozlar;
- boshqa banklarga berilgan lizing;

- boshqa banklardan olinishi lozim bo'lgan hisoblangan foizlar.

Bunda, qoldiqlar yig'indisi bir oylik o'rtacha miqdordan ko'p bo'lsa
qoldiqlar yig'indisi, aks holda bir oylik o'rtacha miqdor natijasi olinadi;

2-ko'rsatkich hisob-kitoblariga

b) bankning O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan boshqa banklar oldidagi majburiyatlari (kreditlar, depozitlar va boshqa majburiyatlar) hajmining barcha banklarning O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan boshqa banklar oldidagi majburiyatlari jami hajmidagi ulushi (K3). Bankning O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan boshqa banklar oldidagi majburiyatlari summasi hisob-kitobida quyidagi tegishli hisobvaraqlardagi qoldiqlar yig'indisi hisobga olinadi:

- boshqa banklar va moliyaviy tashkilotlarga to'lanishi lozim bo'lgan mablag'lar;
- boshqa banklardan olingan qisqa muddatli kreditlar;
- boshqa banklarga to'lanishi lozim bo'lgan uzoq muddatli kreditlar;
- boshqa banklar oldidagi lizing bo'yicha majburiyatlar;
- REPO bitimlari bo'yicha boshqa banklarga sotilgan qimmatli qog'ozlar;
- boshqa banklarga to'lanishi lozim bo'lgan hisoblangan foizlar.

Bankning qamrovini tavsiflovchi ko'rsatkichlariga quyidagilar kiradi:

a) bank to'lov va o'tkazmalari hajmi va sonining O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan barcha banklar to'lov va o'tkazmalarining jami hajmi va sonidagi ulushi.

To'lovlar va o'tkazmalarining hajmi va soni hisob-kitobida real vaqt rejimida Yalpi hisob-kitoblar tizimi (RTGS) va Tezkor to'lov tizimi (FPS) orqali oxirgi 12 oy ichida amalga oshirilgan amaliyotlar olinadi. Mazkur ko'rsatkich quyidagi formula yordamida hisoblanadi:

$$K4 = \frac{\frac{V_j}{\sum_{j=1}^n V_j} + \frac{N_j}{\sum_{j=1}^n N_j}}{2}$$

bunda:

V_j – j- bankning “RTGS” va “FPS” tizimlari orqali amalga oshirgan to'lov va o'tkazmalarining jami hajmi;

N_j – j- bankning “RTGS” va “FPS” tizimlari orqali amalga oshirgan to'lov va o'tkazmalarining jami soni;

b) bank tomonidan iqtisodiyot tarmoqlari kesimida ajratilgan kreditlarning barcha banklar tomonidan iqtisodiyot tarmoqlari kesimida ajratilgan kreditlar umumiy hajmidagi ulushi, bank tomonidan boshqa banklarga berilgan kreditlar bundan mustasno.

Bunda bank tomonidan quyidagi iqtisodiy tarmoqlar kesimida ajratilgan kreditlar hisobga olinadi:

- sanoat;
- qishloq xo'jaligi;
- transport va aloqa;
- qurilish;
- savdo va umumiy ovqatlanish;
- moddiy-texnika ta'minoti va sotish;
- uy-joy kommunal xizmatlar;
- jismoniy shaxslar.

Ushbu ko'rsatkich quyidagi formula yordamida hisoblanadi:

$$K5 = \sum_{i=1}^n salmoq_i \times portfel'_{ij}$$

bunda,

salmoq_i – i-tarmoqqa ajratilgan kredit portfelining barcha tarmoqlarga ajratilgan kredit portfeli jami hajmidagi ulushi;

portfel'_{ij} – j- bankning i-tarmoqqa ajratgan kredit portfeli hajmini tavsiflovchi [0; 1] standartlashtirilgan shkalaga o'tkazilgan ko'rsatkich. Mazkur ko'rsatkich [0; 1] shkalasiga quyidagi formula orqali o'tkazilishi lozim:

$$portfel'_{ij} = \frac{portfel_{ij} - \text{Min}(portfel_i)}{\text{Max}(portfel_i) - \text{Min}(portfel_i)}$$

bunda,

portfel_{ij} – j- bankning i-tarmoqqa ajratgan kredit portfelining mazkur tarmoqqa ajratilgan jami kredit portfelidagi ulushi;

Min (portfel_i)/Max (portfel_i) – i- tarmoqqa ajratilgan jami kredit portfelining banklar kesimidagi portfelning minimal yoki maksimal qiymati;

v) bankdagi jismoniy shaxslar omonatlarining barcha banklardagi jismoniy shaxslar omonatlari (shu jumladan, O'zbekiston Respublikasi aksiyadorlik tijorat Xalq bankidagi shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'idagi mablag'lar) jami hajmidagi ulushi (K6).

g) bankdagi yuridik shaxslar depozitlari hajmining barcha banklardagi yuridik shaxslar depozitlari (shu jumladan, banklarda depozitga joylashtirilgan davlat mablag'lari) jami hajmidagi ulushi (K7).

Bankdagi yuridik shaxslar (xususiy, davlat korxonalari, xo'jalik sherikliklari va jamiyatlari, chet el kapitali ishtirokidagi tashkilotlar) depozitlari hajmi hisob-kitobida yuridik shaxslarning talab qilib olinguncha saqlanadigan depozitlar, jamg'arma depozitlar, muddatli depozitlar, va mijozlarning boshqa depozitlari hisobvaraqlaridagi mablag'lari yig'indisi hisobga olinadi;

d) bankning moliyaviy xizmatlari (kredit va depozitlar) hajmi hamda xizmat ko'rsatish nuqtalari (filiallar, minibanklar, bank xizmat ko'rsatish ofislari, bankomatlar, bankdan tashqaridagi chakana kassalar) sonini ifodalovchi ko'rsatkich (8-ko'rsatkich).

K8ni hisoblashda hududlar (Toshkent shahri bundan mustasno) kesimida bankning moliyaviy xizmatlari hajmi hamda xizmat ko'rsatish nuqtalarining standartlashtirilgan shkalaga o'tkazilgan qiymatlarining respublika bo'yicha o'rtachalashtirilgan indeksi aniqlanadi.

Bankning standartlashtirilgan shkalaga o'tkazilgan qiymatlarining respublika bo'yicha o'rtachalashtirilgan indeksi () quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$X'_j = \frac{\sum_{k=1}^m \frac{X_{jk} - \text{Min}(X_k)}{\text{Max}(X_k) - \text{Min}(X_k)}}{m}$$

bunda,

X_{jk} - j - bankning k - hududda mos ravishda kreditlari hajmi (K_{jk}), depozitlar hajmi (D_{jk}), filiallar soni (Φ_{jk}), bank xizmatlari ofislari soni (EO_{jk}), bankomatlar soni (B_{jk}) yoki chakana kassalari soni (U_{jk});

$\text{Min}(X_k)/\text{Max}(X_k)$ - k - hududda mos ravishda kreditlar hajmi (K_k), depozitlar hajmi (D_k), filiallar soni (Φ_k), bank xizmatlari ofislari soni (EO_k), bankomatlar soni (B_k) yoki chakana kassalari soni (U_k) ning minimal yoki maksimal qiymati;

m - hududlar soni.

8- ko'rsatkich quyidagi formula yordamida hisoblanadi:

$$K8 = \frac{\sum X'_j}{6}$$

Bank operatsiyalari murakkabligini tavsiflovchi ko'rsatkichga bankning transchegaraviy (xalqaro) majburiyatlari summasining O'zbekiston Respublikasidagi barcha banklar transchegaraviy (xalqaro) majburiyatlari umumiy summasidagi ulushi kiradi (K9).

Mazkur ko'rsatkichni hisoblashda jalb qilingan kredit liniyalari, chiqarilgan qimmatli qog'ozlar va bankning subordinar qarzi hisobga olinadi.

Barcha ko'rsatkichlar hisob-kitoblarida hisobot davri yakunidagi ko'rsatkichlar olinadi, 4-ko'rsatkich hisob-kitobi bundan mustasno.

4-ko'rsatkich hisob-kitobida oxirgi 12 oy ichida amalga oshirilgan to'lovlar soni va miqdori olinadi.

Banklarning tizimli ahamiyatga molik ekanligini aniqlashda barcha ko'rsatkichlar (K5 va K8 ko'rsatkichlar bundan mustasno) quyidagi formula yordamida standartlashtirilib, [0; 1] shkalasiga o'tkaziladi:

$$K'_i = \frac{K_{ij} - \text{Min}(K_i)}{\text{Max}(K_i) - \text{Min}(K_i)}$$

bunda:

K'_i - i - sonli K-ko'rsatkichning standartlashtirilgan qiymati;

K_{ij} - j - bankning K_i - ko'rsatkichi haqiqiy qiymati;

$\text{Min}(K_i)/\text{Max}(K_i)$ - jami banklar bo'yicha K_i - ko'rsatkichning minimal yoki maksimal qiymati.

Ko'rsatkichlarning umumlashtirilgan natijasi (UN) quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$VH = \sum_{j=1}^9 BO_j \cdot K'_i$$

bunda,

K'_i - i - sonli K-ko'rsatkichning standartlashtirilgan qiymati;

BO_i - i - sonli K-ko'rsatkichining umumlashtirilgan ko'rsatkichdagi vazn omili.

Ko'rsatkichning vazn omili quyidagicha aniqlanadi:

1- jadval. Ko'rsatkichning vazn omili¹

Mezon	T./r.	Ko'rsatkichning qisqa mazmuni	Vazn omili	Umumlashtirilgan vazn omili
Hajm	1	Aktivlar va balansdan tashqari majburiyatlar	30%	30%
O'zaro bog'liqlik	2	Boshqa banklarda joylashtirilgan aktivlar	8%	23%
	3	Boshqa banklar oldidagi majburiyatlar	15%	
	4	Mahalliy to'lovlar va o'tkazmalar	4%	
Qamrov	5	Iqtisodiyot tarmoqlari kesimida kredit portfeli	4%	37%
	6	Jismoniy shaxslarning omonatlari	15%	
	7	Yuridik shaxslarning omonatlari	7%	
	8	Bankning xizmat ko'rsatish nuqtalari	7%	
Murakkablik	9	Transchegaraviy majburiyatlar	10%	10%

Agar bankning umumlashtirilgan natijasi barcha banklarning o'rtacha umumlashtirilgan natijasi hamda bitta standart chetlanish (o'rtacha kvadratik tafovut - standard deviation) yig'indisidan yuqori bo'lsa, mazkur bank chorak yakuni bo'yicha tizimli ahamiyatga molik deb topiladi.

Lisenzialash va ruxsat berish tartiboti, To'lov tizimlari hamda tegishli manfaatdor boshqa departamentlar Kredit tashkilotlari prudensial nazorati departamentiga har chorakda hisob-kitoblarni amalga oshirish uchun kerakli ma'lumotlarni taqdim etib boradi.

Kredit tashkilotlari prudensial nazorati departamenti keyingi yil uchun banklarning tizimli ahamiyatga molikligini belgilash uchun oxirgi ketma-ket to'rt chorak yakuni bo'yicha hisob-kitob natijalarini hisobot yilining 1 noyabriga qadar Markaziy bankning Bank nazorati qo'mitasi muhokamasiga kiritadi. Markaziy bankning Bank nazorati qo'mitasi tomonidan oxirgi ketma-ket to'rtta chorakning uchta choragi va/yoki so'nggi ikki chorak natijalari bo'yicha tizimli ahamiyatga molik deb topilgan bank keyingi yil uchun tizimli ahamiyatga molik bank deb belgilanadi. Bankning tizimli ahamiyatga molikligini belgilashda Markaziy bankning Bank nazorati qo'mitasi asoslanirilgan mulohazadan ham foydalanishi mumkin.

Bunda, bank tizimli ahamiyatga molik deb hisoblanishi uchun quyidagi mezonlarning kamida bittasiga muvofiq bo'lishi lozim:

oxirgi ketma-ket to'rt chorakning birida yoki ikkitasida tizimli ahamiyatga molik deb topilgan bo'lsa;
hisobot yilining 1-oktyabr holatiga bankning umumlashtirilgan natijasi aniqlangan yig'indidan kichik bo'lsa, lekin barcha banklarning o'rtacha umumlashtirilgan ko'rsatkichidan yuqori bo'lsa;

hisobot yilining 1-oktyabr holatiga bankning kamida bitta ko'rsatkichi mazkur ko'rsatkichning barcha banklar bo'yicha o'rtacha qiymati va bitta standart chetlanish yig'indisidan yuqori bo'lsa.

2- jadval. Tizimli ahamiyatga molik banklarning kapital etariligi ko'rsatkichlari to'g'risida ma'lumot, 01.01.2025 yil holatiga foizda.

T./r.	Bank nomi	Jami kapital etariligi min 13%	1-darajali kapital etariligi min 10%	1- darajali asosiy kapital etariligi min 8%	Leveraj min 6%
Банк тизими бўйича		Bank tizimi bo'yicha	Bank tizimi bo'yicha	14,22	12,70
1	TIF Milliy banki	TIF Milliy banki	17,08	17,08	12,34
2	O'zsanoatqurilishbank	O'zsanoatqurilishbank	10,63	10,62	9,09
3	Agrobank	Agrobank	13,01	13,01	13,53
4	Xalq banki	Xalq banki	18,01	18,01	15,25
5	Asakabank	Asakabank	14,22	14,22	12,17
6	Ipoteka-bank	Ipoteka-bank	14,56	14,54	13,63
7.	Kapitalbank	Kapitalbank	11,18	11,18	10,45

Mazkur guruh kapital etariligini tahlil qiladigan bo'lsak, jami kapital etariligi barcha tizimli ahamiyatga molik banklarda o'rnatilgan me'yordan ortiqni tashkil etadi. Xususan, TIF Milliy bankda 19,49 foiz bilan eng yuqori,

¹ https://cbu.uz/upload/medialibrary/cf4/b9xbko55gd3i2rbgdtcfjxsk803gib6d/D_SIB_Methodology_Uz.pdf

Agrobank esa 14,20 foiz bilan eng past natijani qayd etgan. Bu ko'rsatkichning Markaziy bank tomonidan o'rnatilgan darajasi minimal 13 foizni tashkil etishi lozim.

1-darajali kapital etariligi ko'rsatkichning minimal darajasi 10 foiz etib belgilangan bo'lib, bank tizimi bo'yicha jamiga nisbatan keskin o'zgarishlarni qayd etmaydi. Mazkur ko'rsatkich jami kapital etariligidan mos ravishda bo'lib, 10-18 foizni tashkil etgan. Buning asosiy sababi esa bankning umumiy kapitali tarkibida 1 darajali kapitalning ulushi yuqori ekanligidir.

1-darajali asosiy kapital etariligi ko'rsatkichining minimal darajasi 8 foizni tashkil etishi lozim. Bu ko'rsatkich barcha banklarda ortig'i bilan bajarilgan bo'lib, bank tizimi bo'yicha 14,22 foiz, xususan, TIF Milliy bankida 17,08 foiz, Xalq bankida 18,01 foizni tashkil etgan.

Yana bir bank kapitali bilan bog'liq moliyaviy ko'rsatkich bu leveraj koeffitsientidir. Bu ko'rsatkich bank aktivlarining bank kapitali bilan ta'minlanganlik darajasini aks ettiradi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankning tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlariga asosan uning minimal darajasi 6 foizni tashkil etishi lozim. Tizim uchun muhim banklar guruhiga kiruvchi barcha banklarda mazkur normativ ortig'i bilan bajarilgan. Jumladan, Xalq bankida 15,25 foizni tashkil etgan.

Xulosa qilish mumkin, bank kapitalining barqaror bo'lishi, uning miqdori banklarning moliyaviy barqarorligini oshirishga xizmat qiladi, ko'zda tutilmagan va to'satdan paydo bo'ladigan holatlarda zarar ko'rish darajasini pasaytiradi.

3- jadval. Tizimli ahamiyatga molik banklarning likvidlilik ko'rsatkichlari to'g'risida ma'lumot, 01.01.2025 yil holatiga foizda.

T./r.	Bank nomi	Yuqori likvidli aktivlarning jami aktivlardagi ulushi	Yuqori likvidli aktivlarning qisqa muddatli majburiyatlarga nisbati	Likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti min 100%	Sof barqaror moliyalashtirish me'yori min 100%
	Банк тизими бўйича	Bank tizimi bo'yicha	40,0	193,8	115,3
1	TIF Milliy banki	14,1	35,6	137,7	109,8
2	O'zsanoatqurilishbank	11,3	28,5	148,4	113,1
3	Agrobank	16,9	28,8	195,8	112,9
4	Xalq banki	22,7	83,1	208,6	137,8
5	Asakabank	13,3	29,1	163,5	104,0
6	Ipoteka-bank	17,5	38,0	444,1	114,1
7	Kapitalbank	26,0	52,2	175,4	116,2

Tizimli ahamiyatga molik banklarning likvidlilik ko'rsatkichlarini tahlil qiladigan bo'lsak, yuqori likvidli aktivlarning jami aktivlarga nisbati mazkur guruhda 11-22 foiz atrofida bo'lsa, yuqori likvidli aktivlarning qisqa muddatli majburiyatlarga nisbati esa 28-52 foiz atrofida bo'lgan.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining "Tijorat banklarining likvidlilikni boshqarishga qo'yiladigan talablar to'g'risida"gi nizomga asosan Likvidlilikni qoplash me'yori koeffitsienti va Sof barqaror moliyalashtirish me'yori ko'rsatkichlarining talab etilgan minimal darajasi 100 foizni tashkil etishi lozim. Mazkur ko'rsatkichlar barcha tahlil qilinayotgan banklarda to'liq bajarilgan.

Banklarda likvidlilikni yuqori bo'lishi bank o'z majburiyatlarini bajara olish imkoniyatini ifodalaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Tadqiqot jarayonida raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy barqarorligining joriy holati bo'yicha quyidagi xulosalar shakllantirildi:

Tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash mezoni sifatida bankning hajmi, bankning bank tizimi ishtirokchilari bilan o'zaro bog'liqligi, bankning qamrovi va bank operatsiyalari murakkabligi bo'yicha hisoblanadigan ko'rsatkichlardan foydalaniladi;

har bir chorak yakunida banklarning tizimli ahamiyatga molikligi bo'yicha hisob-kitoblar amalga oshiriladi. Bankning umumlashtirilgan natijasi barcha banklarning o'rtacha umumlashtirilgan natijasi hamda bitta standart chetlanish (o'rtacha kvadratik tafovut – standard deviation) yig'indisidan yuqori bo'lsa, mazkur bank chorak yakuni bo'yicha tizimli ahamiyatga molik deb topiladi;

mamlakat bank tizimi, xususan, tizimli ahamiyatga molik banklarning barchasida bank kapitali bilan bog'liq me'yorlar to'liq bajarilgan va bu ma'lum doiradagi risklarni oldini olish imkonini beradi;

Hisob-kitob natijalariga ko'ra, bankning tizimli ahamiyatga molik deb hisoblanishi uchun quyidagi mezonlarning kamida bittasiga muvofiq bo'lishi lozim:

oxirgi ketma-ket to'rtta chorakning uchta choragi natijalari bo'yicha tizimli ahamiyatga molik deb topilishi;

so'nggi ikki chorak natijalari bo'yicha tizimli ahamiyatga molik deb topilishi;

2025 yil boshiga TAMBda jami kapital etariligi 14-19 foiz atrofida bo'lib, me'yordan ortiqni tashkil etadi. Yuqori likvidli aktivlarning jami aktivlarga nisbati mazkur guruhda 11-22 foiz atrofida bo'lsa, yuqori likvidli aktivlarning qisqa muddatli majburiyatlarga nisbati esa 28-52 foiz atrofida bo'lgan;

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ-158-сонли Фармони. "Ўзбекистон - 2030" стратегияси тўғрисида // Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й.
2. Alzoubi, H. M., Al-Hiyari, A., & Alzoubi, N. H. (2022). Systemically Important Banks: A Bibliometric Analysis of 20 Years of Research. SAGE Open, 12(4). <https://doi.org/10.1177/21582440221141259>
3. Mohanty, S. K., Sahoo, M., & Sethi, D. (2018). Basel III norms, Dodd–Frank Act and changing risk profile of systemically important financial institutions (SIFIs). Journal of Multinational Financial Management, 47-48, 91–109. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2018.01.001>.
4. Salim, F., & Daly, K. (2021). Identifying Systemically Important Banks Using the SRISK Approach: Evidence from Indonesia. Journal of Risk and Financial Management, 14(7), 295. <https://doi.org/10.3390/jrfm14070295>.
5. Violon, L., Giuzio, M., & Craig, B. (2020). Business model adjustments of systemically important banks since the global financial crisis. International Journal of Central Banking, 16(4), 105–158.
6. Ueda, K., & Weder di Mauro, B. (2012). Quantifying Structural Subsidy Values for Systemically Important Financial Institutions. IMF Working Paper No. 12/128. International Monetary Fund.
7. Муртазаева, М.Х. (2020). Тижорат банклари молиявий барқарорлигини таъминлашда рискларни бошқариш механизмлари. *Иқтисодиёт ва таълим*, (4), 45–51.
8. Хожиматов А. (2019). *Банк тизимида молиявий барқарорликни таъминлашнинг институтчионал асослари*.
9. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг йиллик ҳисоботлари маълумотлари.

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir ALIBEKOV

Sahifalovchi va dizayner: Oloviddin Sobir o'g'li

2025. № 5

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: @iqtisodiyot_77

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>